

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В.Птухи

бульвар Т.Шевченка, 60, м. Київ, 01032
E-mail: demography@idss.org.ua

Телефон/факс (044) 486-62-37, 486-62-38
Web: http://www.idss.org.ua

Код ЄДРПОУ 26297291

17. 06. 2013

№ 181-4/234

на № _____

від _____

*04-31/5-3940(160254)
25.06.13*

Голові Комітету
з питань прав людини,
національних меншин і
міжнаціональних відносин
Верховної Ради України
Пацкану В.В.

Шановний Валерію Васильовичу!

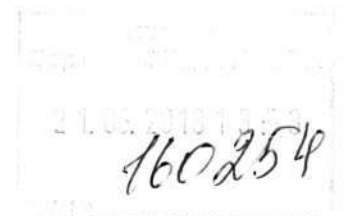
У відповідь на ваш лист №04-31/5-583(142668) надсилаємо інформаційно-аналітичні матеріали з тематики парламентських слухань «Українська трудова міграція: стан, проблеми та шляхи їх вирішення», підготовлені фахівцями ІДСД ім. М.В.Птухи НАН України за результатами модульного вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань трудової міграції, проведеного ІДСД ім. М.В.Птухи НАН України та Державною службою статистики України у 2012 р.:

Додаток: згадане на 12 стор.

З повагою,
Директор ІДСД ім.М.В.Птухи НАН України,
академік НАН України

Лібанова Е.М.

вик. Позняк О.В.
Малиновська О.А.
тел. 486-43-88
Майданік І.П.
тел. 486-91-78

АНАЛІТИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДО ПАРЛАМЕНТСЬКИХ СЛУХАНЬ «УКРАЇНЬСЬКА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ: СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ»

Вступ. В системі міграційних процесів в Україні особливе місце займає зовнішня трудова міграція українських громадян. На сьогоднішній день Україна є однією з найбільших країн-донорів робочої сили в Європі. Українські громадяни працюють і у західноєвропейських країнах, і в країнах – нових членах Євросоюзу, і на теренах СНД, і навіть за океаном. Основним чинником, що обумовлює поширення трудових міграцій, є значний розрив в рівнях оплати праці в Україні і зарубіжних країнах (особливо в перерахунку на іноземну валюту за офіційним курсом). Більшість показників соціально-економічного розвитку в Україні все ще далекі від європейських стандартів, можливості працевлаштування на офіційному ринку праці України залишаються обмеженими, зайнятість у зареєстрованому секторі економіки держави не тільки не гарантує благополуччя, але й часто не забезпечує потреб відтворення робочої сили працівника. У цих умовах зовнішня трудова міграція є чи не єдиним шляхом забезпечення прийняттого рівня життя для значної частини працездатного населення України.

Хоча Україна є експортером робочої сили, проблемам її регулювання до недавнього часу не приділялася належна увага на державному рівні. Протягом більш ніж 20-річного періоду незалежності в Україні прийнято ряд законів, спрямованих на регулювання міграційних процесів. Крім того, розділи, присвячені регулюванню міграцій, включено до Концепції та Стратегії демографічного розвитку України на 2006-2015 рр., затверджених Кабінетом Міністрів України. Однак в цілому формування міграційної політики держави досі не є завершеним.

Лише в кінці 2010 р. – на початку 2011 р. діяльність держави у міграційній сфері дещо активізувалася. У 2011 р. була підготовлена і затверджена Указом Президента Концепція міграційної політики України, розроблений і прийнятий План заходів з її реалізації. На сьогодні актуальною стає проблема виконання прийнятих заходів міграційної політики. При цьому необхідною умовою досягнення високої ефективності регулювання трудових міграцій є наявність адекватного інформаційного забезпечення.

В рамках проекту Європейського Союзу "Ефективне управління трудовою міграцією та її кваліфікаційними аспектами", що реалізується Міжнародною організацією праці (МОП), в Україні та Молдові, Державною службою статистики України спільно з Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України у квітні – червні 2012 р. проведено модульне вибіркоче обстеження населення (домогосподарств) з питань трудової міграції (далі – обстеження трудової міграції). Зазначене обстеження є другим загальнонаціональним обстеженням трудової міграції. Перше обстеження з цієї тематики було проведено в рамках проекту "Обстеження трудової міграції в Україні" Українським центром соціальних реформ та Державним комітетом статистики України у червні 2008 р. за фінансової та технічної підтримки Фонду Арсенія Яценюка "Open Ukraine" спільно з Фондом Віктора Пінчука та Представництвом Світового банку України.

Програма обстеження трудової міграції у 2012р., враховувала досвід першого загальнонаціонального обстеження з цих питань, проведеного у 2008р. та була удосконалена відповідно до рекомендацій експертів МОП.

Обстеження базувалося на вибірковій сукупності домогосподарств, що застосовується для проведення вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності. Обсяг вибіркової сукупності забезпечує отримання репрезентативних даних для населення країни в цілому.

Масштаби трудової міграції. Згідно з результатами обстеження трудової міграції, проведеного у 2012 р., кількість громадян у віці 15-70 років, які з 1 січня 2010 р. до 17 червня 2012 р. працювали або шукали роботу за кордоном складала 1,2 млн. осіб, або 3,4% населення відповідного віку. Серед населення працездатного віку частка трудових мігрантів у цьому періоді складала 4,1%. При цьому обстеженням не могли бути охоплені члени домогосподарств, які в повному складі виїхали за кордон і мешкають там вже протягом багатьох років, тобто реальні масштаби українського заробітчанства є більшими.

Серед загальної кількості трудових мігрантів майже половину (48,5%) склали короткострокові трудові мігранти, понад третину - особи, що повернулися до України і лише кожний сьомий трудовий мігрант працював за кордоном 12 місяців та більше. При цьому у останній категорії більше жінок порівняно з чоловіками та міських мешканців порівняно із сільськими (табл. 1).

Таблиця 1

Кількість трудових мігрантів за категоріями, статтю та місцем проживання до виїзду за кордон, 2010-2012 рр.

	Всього	Жінки	Чоловіки	Міські поселення	Сільська місцевість
Кількість трудових мігрантів, всього, тис. осіб	1181,6	405,9	775,7	540,1	641,5
у тому числі за категоріями, %					
трудова мігранти, які повернулися до України	37,4	32,8	39,8	37,3	37,4
короткострокові трудові мігранти	48,5	43,1	51,3	44,6	51,8
працівники-емігранти	14,1	24,1	8,9	18,1	10,8
Частка трудових мігрантів у загальній кількості населення віком 15-70 років, у %	3,4	2,2	4,8	2,2	6,3

Трудові міграції більш поширені серед чоловіків – вони складають дві третини від загальної кількості трудових мігрантів. Частка трудових мігрантів у загальній кількості чоловіків у віці 15-70 років становить 4,8%, тоді як у жінок відповідна частка майже вдвічі нижче – 2,2%.

Загалом сільські мешканці формують 54,3% усього контингенту заробітчан. Рівень участі сільського населення у трудових міграціях у 2,9 рази вищий щодо міського: до них залучено 6,3% сільського населення у віці 15-70 років проти 2,2% міських мешканців.

Соціально-демографічні характеристики трудових мігрантів. Більшість трудових мігрантів мають вік 25-49 років. Тобто це особи, котрі вже мають певний досвід роботи та кваліфікацію і водночас зберігають високий рівень працездатності.

Звертає на себе увагу той факт, що чоловіки починають активно залучатися до трудових міграцій з 25-річного віку, тоді як жінки – з 30-річного. Натомість, якщо чоловіки по досягненні 50-річного віку різко знижують міграційну активність, то серед жінок і в передпенсійному та молодшому пенсійному віці спостерігається доволі високий рівень участі у трудових міграціях. Це пояснюється тим, що мігранти-чоловіки зайняті переважно важкою фізичною працею, тоді як жінки – роботами, котрі не потребують значних фізичних зусиль.

Освітній рівень трудових мігрантів був значно нижчий ніж серед всього зайнятого населення. Майже дві третини трудових мігрантів мають повну загальну середню освіту, що пов'язано з тим, що високоосвічені люди менше зацікавлені у зайнятості за кордоном, оскільки мають кращі можливості працевлаштування на вітчизняному ринку праці (рис. 1)

Частка осіб, які мають повну вищу освіту – 15,4%, а питома вага осіб з вищою освітою усіх рівнів – 30,5%.

Рис. 1. Зайняте населення України та трудові мігранти за рівнем освіти

Тільки 26,8% мігрантів вільно володіли мовою країни перебування, ще 26,9% - могли спілкуватися, 22,9% - розуміли та трохи розмовляли, тоді як 9,8% - розуміли, але не розмовляли, а 13,6% - не розмовляли і не розуміли.

Географічна спрямованість. Потоки трудових міграцій мають доволі чітку географічну спрямованість – переважно вони здійснюються до найближчих країн або більш віддалених країн, але з привабливішими умовами (табл. 2). Найбільшими країнами-реципієнтами вітчизняної робочої сили є Російська Федерація (43,2%), Польща (14,3%), Італія (13,2%) та Чеська Республіка (12,9%). Серед інших країн, куди спрямовані потоки трудових міграцій є Іспанія (4,5%), Німеччина (2,4%), Угорщина (1,9%), Португалія та Білорусь (по 1,8%).

Таблиця 2

Трудові мігранти за країнами перебування, статтю та місцем проживання до виїзду за кордон, 2010–2012 рр.

	Всього	Жінки	Чоловіки	Міські поселення	Сільська місцевість
Кількість трудових мігрантів, всього, тис. осіб	1181,6	405,9	775,7	540,1	641,5
у тому числі за країнами перебування, %					
Російська Федерація	43,2	20,4	55,2	45,2	41,6
Польща	14,3	19,5	11,5	13,3	15,1
Італія	13,2	30,2	4,3	13,5	12,9
Чеська Республіка	12,9	9,4	14,8	7,0	17,9
Іспанія	4,5	5,6	3,8	6,7	2,5
Німеччина	2,4	2,5	2,3	4,4	0,6
Угорщина	1,9	3,0	1,4	1,0	2,7
Португалія	1,8	2,0	1,8	2,5	1,2
Білорусь	1,8	2,5	1,5	1,2	2,3
Інші країни	4,0	4,9	3,4	5,2	3,2

При цьому спостерігаються суттєві відмінності в напрямках зовнішніх трудових міграцій чоловіків та жінок. Так, серед основних країн-реципієнтів вітчизняної робочої сили перевага жінок спостерігається серед мігруючих до Угорщини (53,0%) і, особливо суттєва - до Італії (78,5%). Серед працюючих в Білорусі, Польщі та Іспанії переважають чоловіки, однак частка жінок тут є помітно вищою, ніж по всіх міграційних потоках. Російська Федерація і Чеська Республіка є країнами переважно чоловічої міграції з України (83,8% та 75,1% відповідно). Гендерна структура заробітчан у Німеччині та Португалії в цілому відповідає загальному розподілу трудових мігрантів за статтю.

Територіальна диференціація зовнішньої трудової міграції. Обчислення рівнів участі населення віком 15-70 років у трудових міграціях підтверджує широко поширене твердження про суттєво вищу інтенсивність трудових міграцій у західних регіонах. Так, на Заході¹ до трудових міграцій залучено 10,8% осіб віком 15-70 років, тоді як в інших економічних зонах – менше 2%. Мешканці Західної економічної зони становлять понад 70% заробітчан. Друге місце після Заходу за інтенсивністю трудових міграцій населення серед економічних зон посідає Південь – 1,9%, третє – Північ – 1,3%, на Сході даний показник ледве перевищує 1%, а у Центрі не досягає і 1%. Найвища частка жінок серед заробітчан спостерігається у Західній економічній зоні (38,3%), найнижча – на Півдні (20,8%) та Півночі (20,4%).

Частота і тривалість трудових міграцій. Значна частина зовнішніх трудових міграцій в Україні носить циклічний та сезонний характер. Згідно з даними обстеження один трудовий мігрант за період спостереження здійснив в середньому три виїзди на заробітки за кордон, середня тривалість перебування за кордоном (під час останньої трудової поїздки) склала 5 місяців. Із загальної кількості мігрантів майже половина (45,9%) здійснили по одній поїздки, 43,5% – декілька поїздок на рік, 7,3% виїздили один і більше разів на місяць.

Під час останньої поїздки кожний третій трудовий мігрант перебував за кордоном від 1 до 3 місяців, а четвертий від 3 до 6 місяців. Наразі, досить незначною була частка мігрантів з більшою тривалістю перебування, бо лише кожний шостий з них перебував у країні-реципієнті від 6 до 12 місяців або рік та більше.

Мігруючи до сусідніх країн (Росія, Білорусь, Польща, Чеська Республіка, Угорщина) орієнтовані на періодичні короткі поїздки з постійним поверненням в Україну, тоді як особи, які виїждять до країн Південної Європи та Німеччини, зазвичай залишаються там працювати на тривалій термін. Результати обстеження свідчать, що кількість мігрантів у сусідніх з Україною країнах із збільшенням тривалості поїздки зменшується, тоді як кількість мігрантів у більш віддалених країнах (Італії, Іспанії, Португалії, Німеччині) навпаки зростає із збільшенням терміну перебування (табл. 3).

Таблиця 3

Трудові мігранти за країнами та тривалістю перебування під час останньої поїздки за кордон, 2010–2012 рр.

	Всього, тис. осіб	у тому числі за тривалістю перебування (місяців), %				
		до 1	від 1 до 3	від 3 до 6	від 6 до 12	12 і більше
Кількість трудових мігрантів, всього	1181,6	12,3	31,6	23,3	15,5	17,3
у тому числі за країнами перебування						
Російська Федерація	511,0	12,0	50,1	19,5	9,7	8,7
Польща	168,4	31,3	45,5	18,8	2,1	2,3
Італія	156,0	-	1,8	24,0	30,0	44,2
Чеська Республіка	153,0	3,9	12,6	54,4	20,1	9,0
Іспанія	52,6	-	-	6,5	29,5	64,0
Німеччина	27,8	-	7,2	6,5	70,1	16,2
Угорщина	23,0	65,2	14,3	-	-	20,5
Португалія	21,7	-	-	48,4	14,3	37,3
Білорусь	21,5	36,3	63,7	-	-	-
Інші країни	46,6	5,4	-	17,6	30,7	46,3

¹ Для оцінки міжрегіональних відмінностей інтенсивності, структури мігрантів, умов їх праці тощо усі 27 регіонів України були об'єднані у п'ять економічних зон: Північ (Житомирська, Київська, Сумська, Чернігівська області та м. Київ), Схід (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області), Південь (АР Крим, Миколаївська, Одеська, Херсонська області, м. Севастополь), Центр (Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Черкаська області) та Захід (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька області). Такий підхід обумовлений тим, що на рівні областей практично всі показники вибіркового обстеження з питань трудової міграції мають низьку надійність.

Особливо схильними до короткострокових поїздок є працюючі у Польщі оскільки майже половина (47,8%) усіх трудових мігрантів, котрі їздять за кордон щомісячно (один або декілька разів), працюють саме у цій країні.

Загалом середня тривалість перебування заробітчан у сусідніх країнах варіює від 2 місяців (у Польщі) до 5 місяців (у Чеській Республіці), у більш віддалених країнах – від 9 місяців (у Португалії) до 12 місяців (в Іспанії).

Правовий статус. Як свідчать дані обстеження, правова культура українських трудових мігрантів є досить високою, бо вони у більшості випадків урегульовують свій статус перебування та працевлаштування відповідно до вимог місцевого законодавства країн призначення. Більше третини трудових мігрантів (38,7%) мали дозвіл на проживання та на роботу, майже чверть (23,7%) отримали тимчасову реєстрацію, 12,8% - дозвіл на роботу.

Без офіційного правового статусу за кордоном перебували 16,7% осіб, ще 3,7% мали лише туристичну візу, яка не є легальною підставою для працевлаштування за кордоном. Серед таких трудових мігрантів частка чоловіків та жінок була майже однаковою (16,8% та 16,5% відповідно); в той час як серед сільських мешканців цей показник складав 17,8%, а серед жителів міст - 15,4%. Останнє, очевидно, пояснюється кращим доступом городян до об'єктів міграційної інфраструктури.

Трудові мігранти, які працювали у Чеській Республіці, характеризувалися найбільш повним правовим статусом, оскільки понад дві третини (71,7%) з них мали дозвіл як на проживання, так і на роботу. В Іспанії та Італії такий правовий статус мали більше половини мігрантів (59,1% та 54,5% відповідно), а в Польщі та Росії – близько чверті (28,2% та 23,5%).

Дослідження не зафіксувало жодної особи без оформленого правового статусу в Португалії. У Чеській Республіці частка трудових мігрантів, які не мали офіційного статусу була дуже незначною – 2,4%, тоді як у Російській Федерації та Польщі на нелегальних правових засадах перебував кожен п'ятий мігрант (20,7% та 19,2% відповідно). Крім того в Польщі ще 8,0% заробітчан мали лише туристичну візу. В Італії кожен восьмий мігрант (12,5%) не мав офіційного статусу, і майже стільки ж осіб (12,8%) приїхали в країну за туристичною візою.

Соціально-економічні характеристики мігрантів. Найчастіше українські трудові мігранти шукають роботу за кордоном, звертаючись за допомогою у цьому питанні до друзів, родичів чи знайомих, які володіють відповідною інформацією. Згідно з результатами дослідження, три чверті трудових мігрантів (77,3%) скористалися саме цим способом пошуку роботи на зарубіжних ринках праці

Більшість мігрантів працювали за кордоном як наймані працівники. Зокрема на підприємствах, установах, організаціях (далі – підприємства) було зайнято 63,8% трудових мігрантів, а у домогосподарствах громадян інших держав - 29,3%. Разом з тим, майже 7% мігрантів здійснювали підприємницьку діяльність у якості самозайнятих.

Найпоширенішими видами економічної діяльності українських заробітчан є будівництво (45,7% загальної кількості) та діяльність домашніх господарств (18,3%). Іншими сферами, де головним чином працювали трудові мігранти були сільське господарство (11,3%) та торгівля (9,1%).

Розподіл мігрантів за видами економічної діяльності суттєво варіює в залежності від статі та країни перебування. Так, українські трудові мігранти-чоловіки зайняті переважно на будівництві (рис. 2), цей вид економічної діяльності є домінуючим серед чоловіків, працюючих у Португалії, Чеській Республіці, Російській Федерації та Угорщині. В Німеччині розповсюдженою була діяльність у сфері інжинірингу, геології та геодезії.

Для українців-чоловіків, які працюють у Білорусі, будівництво є однією з двох основних сфер діяльності поряд із сільським господарством, висока частка зайнятих у сільському господарстві фіксується також серед мігруючих до Польщі. Серед українських чоловіків, працюючих у Польщі, також досить високою є частка зайнятих у торгівлі, в Угорщині – в готелях та ресторанах, в Італії та Іспанії – в діяльності домашніх господарств, у цих же країнах та, особливо, по сукупності країн, які не входять до дев'ятки основних реципієнтів – на транспорті.

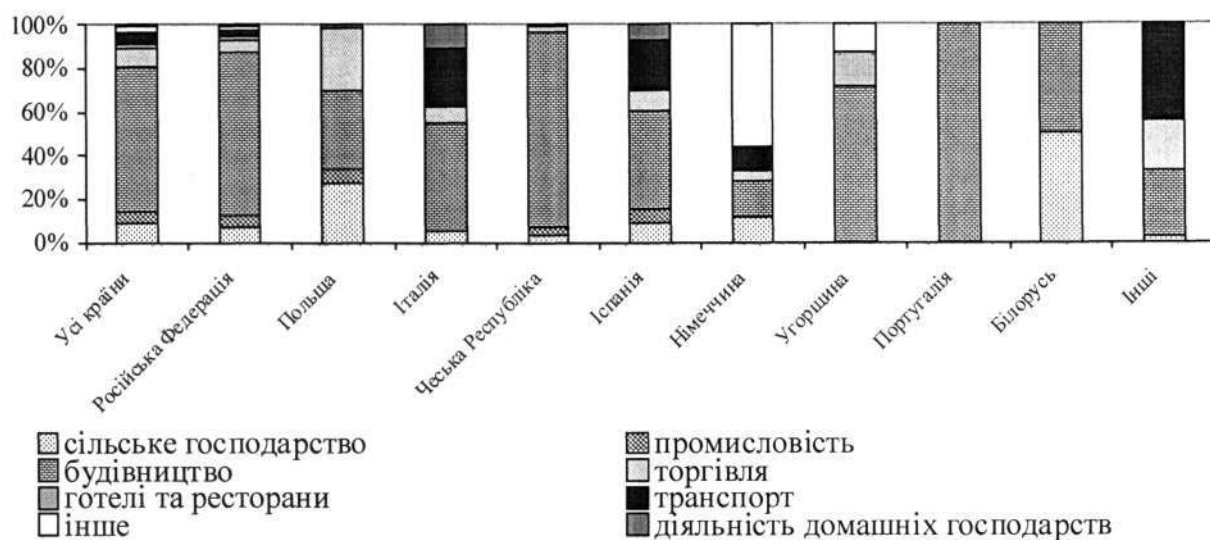

Рис. 2. Трудові мігранти - чоловіки за видами економічної діяльності та країнами перебування

Структура зайнятості українських мігранток-жінок варіює по країнах перебування більш суттєво (рис. 3). Основними видами діяльності наших співвітчизниць в зарубіжних країнах є робота в якості домашньої прислуги (особливо поширена в Німеччині, Італії, а також в Іспанії та Португалії), сільське господарство (особливо в Білорусі, а також у Польщі та Угорщині), торгівля (переважно в Російській Федерації та Білорусі), діяльність готелів та ресторанів (у Чеській Республіці та Португалії) та будівництво (у Російській Федерації, Чеській Республіці та Угорщині). Значна частка зайнятих у промисловості спостерігається серед українських жінок, які працюють в Іспанії, на транспорті – серед працюючих поза межами основних дев'яти країн-реципієнтів.

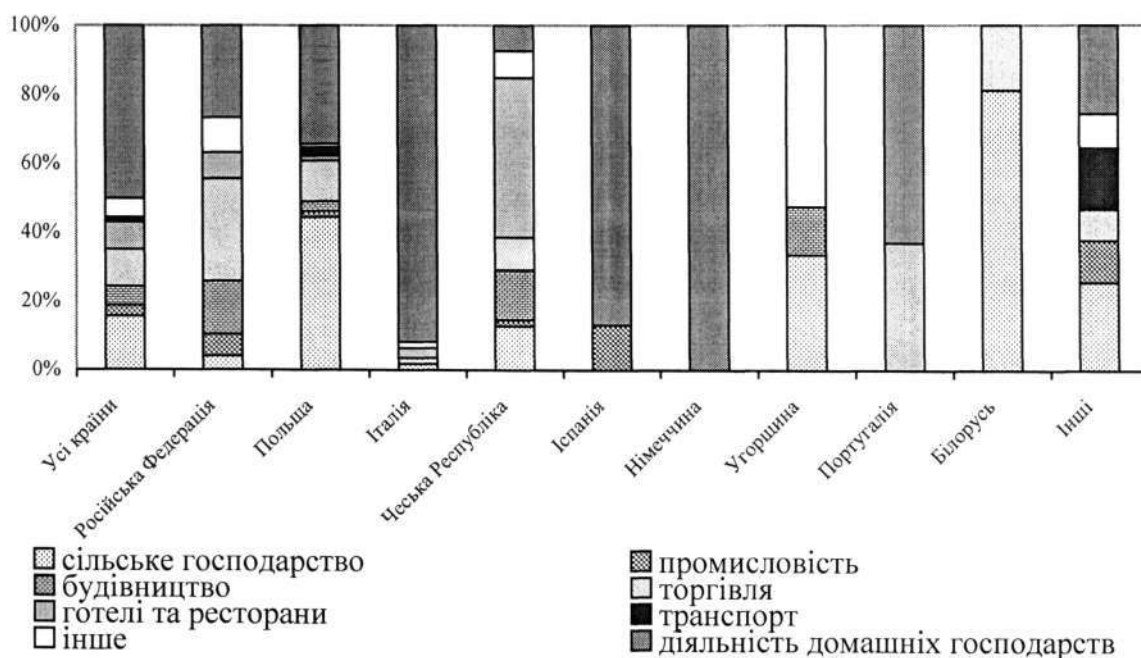

Рис. 3. Трудові мігранти - жінки за видами економічної діяльності та країнами перебування

Результати обстеження свідчать, що мігранти, здебільшого, не конкурують у країнах призначення з місцевим населенням за престижні вакансії на ринку праці, а займають ті робочі місця, які є менш привабливими. Це підтверджується тим, що більш як третина

трудоу мігрантів (39,1%) за професійними групами відносилися до працівників найпростіших професій. Майже чверть мігрантів становлять кваліфіковані робітники з інструментом (24,7%), ще 2,7% працюють як кваліфіковані робітники сільського господарства. Кожен шостий мігрант (16,5%) працює у сфері торгівлі та послуг, а кожен десятий (10,8%) - як професіонал, фахівець або технічний службовець. Серед професіоналів спостерігається вища частка чоловіків порівняно з жінками, та осіб, що походять з міських поселень ніж серед селян.

Умови праці. Згідно з результатами проведеного дослідження, лише трохи більше третини (38,0%) трудових мігрантів укладають із закордонними роботодавцями трудову угоду у письмовій формі. Найрідше це трапляється у сусідніх з Україною країнах призначення – Росії та Польщі. У першій з названих країн кожен четвертий мігрант (28,9%) закріпив домовленість про роботу письмовим документом, у Польщі таких осіб було ще менше, тільки 11,7%. Лише у Чеській Республіці, Білорусі та Німеччині більше половини українських мігрантів (58,1%, 56,9% та 52,9% відповідно) уклали письмові трудові угоди (контракти).

У більшості випадків письмова трудова угода укладається між трудовими мігрантами та роботодавцями мовою країни працевлаштування, і лише у чверті випадків (24,4%) перекладається українською. Незважаючи на те, що угоди переважно уклалися мовами країн призначення, майже всі українські мігранти цілком розуміли умови контрактів, а саме права та обов'язки сторін, пільги, оплату праці тощо, виключенням були незначні контингенти осіб, зайнятих в Іспанії.

Трудові мігранти, які працюють у приватних домогосподарствах за кордоном, у силу специфіки місця прикладання праці є особливо вразливими до порушення трудових прав працівниками. Ця категорія українських мігрантів, дуже рідко (лише у 16,5% випадків) закріплюють трудову домовленість письмовим документом. Серед мігрантів, які були найманими працівниками в організаціях, установах чи на підприємствах, частка осіб, які уклали письмові трудові угоди, сягала майже половини – 47,8%.

Серед усіх основних галузей, де працюють українські трудові мігранти, за частотою укладання письмової угоди лідирує діяльність транспорту та зв'язку, де переважна більшість українців (95,1%) працювали за наявності письмової трудової угоди. Високими були відповідні показники серед мігрантів зайнятих у промисловості (71,9%) та у діяльності готелів та ресторанів (70,4%). Мігранти, які працювали на будівництві, мали письмові трудові контракти значно рідше – лише у 26,4% випадків.

Неврегульованість правового статусу перебування та зайнятості за кордоном призводить до того, що умови праці українських мігрантів не завжди відповідають належним нормам. Зокрема, значна група заробітчан не мають доступу до необхідного режиму відпочинку, який би надавав змогу повноцінного відновлення сил після роботи на виробництві. Так, майже чверть (25,9%) заробітчан працюють без щотижневих вихідних. У різних країнах призначення умови праці мігрантів з України різняться. У Чеській Республіці частка українців, які працюють без щотижневих вихідних, є порівняно незначною – 7,8%, в Італії питома вага таких осіб є майже вдвічі більшою (12,5%). У Польщі майже кожен п'ятий мігрант (21,1%) не мав вихідних днів, у Росії – кожен третій (34,2%), в Угорщині дослідження зафіксувало більше половини таких осіб (58,7%) (табл. 4).

Режим роботи мігрантів залежить від характеру виконуваних робіт. Майже половина трудових мігрантів, зайнятих у торгівлі, на транспорті та зв'язку працювали без вихідних, а серед осіб, зайнятих у сфері готелів та ресторанів у такому режимі працював кожен сьомий працівник.

Кожен четвертий трудовий мігрант мав за кордоном доступ до соціального страхування. У Чехії, Угорщині та Португалії частки осіб, які мали доступ до цих видів пільг були у декілька разів вищими за загальний показник. Медичне страхування передбачали домовленості про роботу кожного п'ятого мігранта (20,8%), найчастіше це траплялося у Чеській Республіці, а найрідше – у Російській Федерації.

Для багатьох мігрантів основною метою працевлаштування за кордоном постає необхідність та бажання заробити якомога більше коштів, у таких умовах невтішним є той

факт, що лише трохи більше чверті мігрантів (28,3%) мали обумовлену трудовою угодою позицію про оплату понаднормової роботи. Найчастіше ця норма зустрічалася у таких країнах як Чеська Республіка, Угорщина, Португалія та Іспанія, а також у таких видах діяльності як сільське господарство (36,3%), діяльність готелів та ресторанів (35,7%) і транспорту та зв'язку (33,3%).

Таблиця 4

Трудові мігранти за країнами перебування та рівнем соціального захисту, 2010–2012 рр.

	Всього, тис. осіб	з них за видами пільг, що передбачалися трудовими договорами, %							
		медичне страхування	щорічна оплачувана відпустка	оплата лікарняного	щотижневий вихідний день	оплата понаднормової роботи	соціальне страхування	не було права на жодну пільгу	не визначено
Кількість трудових мігрантів, які працювали за наймом, всього	1081,2	20,8	18,7	11,2	74,1	28,3	24,7	17,0	3,0
у тому числі за країнами перебування									
Російська Федерація	474,0	9,4	10,0	5,5	65,8	19,9	13,1	23,4	4,5
Польща	132,9	10,8	7,4	6,3	78,9	36,6	11,9	19,3	-
Італія	149,4	19,9	40,9	8,1	87,5	27,4	10,0	6,8	1,6
Чеська Республіка	136,3	51,1	34,3	34,2	92,2	42,6	70,3	0,8	1,1
Іспанія	52,6	29,7	14,1	4,0	81,4	41,4	20,5	8,2	5,7
Німеччина	27,8	49,6	3,2	38,8	75,5	25,9	6,5	10,4	-
Угорщина	23,0	41,3	41,3	19,6	41,3	41,3	100,0	51,3	7,4
Португалія	20,8	28,8	14,4	14,4	70,7	40,4	72,0	6,3	8,2
Білорусь	19,5	16,4	-	4,6	71,3	-	16,4	29,2	-
Інші країни	44,9	41,2	36,5	14,0	58,6	37,6	54,3	22,3	2,4

Примітка. Передбачалось декілька варіантів відповідей.

Згідно з встановленою домовленістю про роботу, доступ до щорічної оплачуваної відпустки мали лише 18,7% трудових мігрантів. Однак слід зважати на те, що велика частина заробітчан перебувають за кордоном менше року, для таких мігрантів важливість отримання відпустки якщо не втрачається, то, принаймні, зменшується. Цю тезу підтверджує інформація дослідження щодо доступу до цієї пільги у різних країнах призначення та видах діяльності. Так, у Чеській Республіці та Італії, де тривалість роботи українських мігрантів є порівняно довгою, частки мігрантів, трудові угоди яких містять позицію щодо щорічної оплачуваної відпустки, є вищими у порівнянні з загальним показником; хоча, наприклад, для Іспанії та Португалії, це явище не підтверджується. Серед різних видів діяльності, де працюють мігранти з України, найрідше право на відпустку мали працівники галузей, зайнятість у яких має, переважно, сезонний та тимчасовий характер, – сільського господарства (10,6%) та будівництва (10,0%).

Деякі мігранти мали доступ відразу до декількох різновидів соціального страхування та пільг, водночас майже кожен шостий мігрант (17,0%) не мав доступу до жодного з них. І якщо у Чеській Республіці осіб з останньої категорії майже не було виявлено, в Італії та Іспанії – їх було порівняно небагато (6,8% та 8,2% відповідно), то в Угорщині група подібних працівників була більшою за половину (51,3%).

Як свідчать дані обстеження 52,6 тис. осіб або 4,5% загальної кількості трудових мігрантів сплачували внески до Пенсійного фонду України. Найбільш активними у цьому процесі були особи у віці 50-59 років та 25-34 роки, серед яких рівень участі у сплаті внесків до цього фонду складав 6,7% та 6,2% відповідно. Найменше значення цього показника

спостерігалось у трудових мігрантів віком 40-49 років (2,2% кількості трудових мігрантів цього віку). У сплаті внесків активніше поводити себе чоловіки – трудові мігранти порівняно з жінками та мешканці міських поселень порівняно з селянами.

Тривалість робочого часу є одним з основних показників, які характеризують умови праці зайнятих як в Україні, так і за кордоном. З огляду на те, що багато мігрантів, під час працевлаштування за межами України не мають доступу до соціального забезпечення, часто працюють без вихідних, тривалість їх робочого тижня набагато перевищує загальноприйняті стандарти. Майже дві третини (62,6%) українських мігрантів працювали за кордоном 41-60 годин на тиждень, майже кожен п'ятий (18,9%) – ще довше: з них у 14,3% робочий тиждень тривав протягом 61-80 годин, а в інших 4,6% навіть перевищував 80 годин.

Питома вага трудових мігрантів, які працювали менше 40 годин на тиждень становила 17,8%. В окремих країнах вона сягала третини (в Угорщині – 35,2%, а в Польщі – 35,0%), в інших – була значно меншою (у Чеській Республіці – 11,2%, в Італії – 13,6%), натомість в Іспанії та Німеччині дослідження не виявило жодного мігранта з такою тривалістю робочого тижня. Найдовшою тривалістю робочого тижня характеризувалася зайнятість трудових мігрантів, які працювали у Німеччині та Чеській Республіці

Єдиним видом економічної діяльності, де тривалість робочого тижня більшості (57,7%) українських мігрантів не перевищує 40 годин, є оптова і роздрібна торгівля, що, очевидно пояснюється обмеженими годинами роботи торговельних закладів у країнах ЄС, які приймають значну кількість українських мігрантів. Майже третина (31,1%) мігрантів-працівників транспортної галузі також працюють менше 40 годин на тиждень, в усіх інших галузях частки зайнятих з такою тривалістю робочого тижня є порівняно невисокими.

Кожен сьомий мігрант (13,6%) під час працевлаштування за кордоном зустрівся із проблемами, пов'язаними з оплатою праці, а саме з її затримкою, або виплатою у неповному обсязі. Майже стільки ж мігрантів мали несприятливі умови праці та виконували роботу, що відрізнялася від обіцяної (12,7% та 11,5% відповідно), 6,0% трудових мігрантів, працювали понаднормово без належної оплати, а 5,0% – стикалися з випадками переведення від одного роботодавця до іншого без їх згоди.

Оплата праці. За даними обстеження, середньомісячний заробіток одного трудового мігранта становив 930 доларів США, що майже втричі більше ніж у середньому на одного штатного працівника, зайнятого в економіці України (330 доларів США).

Заробіток чоловіків був вищим за заробіток жінок: 996 та 813 доларів США відповідно. Міські жителі, очевидно внаслідок вищого рівня освіти та кваліфікації, заробляли за кордоном дещо більше, ніж сільські (951 та 914 доларів США відповідно) (табл. 5).

Майже половина тих, хто повідомив про величину заробітку (43,1%), щомісячно отримували суми від 500 до 1000 доларів США. Вищі доходи мали чверть мігрантів, нижчі – також майже чверть. У тому числі найвищі та найнижчі заробітки, тобто понад 2 тис. та до 250 доларів США на місяць отримували відповідно 5,9% та 4,4% опитаних.

Величина заробітків закономірно відрізняється залежно від країни перебування мігрантів, правового статусу та характеру виконуваної роботи. Як показало дослідження, найкраще оплачуваними були наймані працівники, що працювали на підприємствах, установах, організаціях (1021 доларів США). За видами економічної діяльності найбільші заробітки мали працівники транспортної галузі - 1899 доларів США на місяць. Удвічі менше отримували зайняті в промисловості, готелях та ресторанах, будівництві (відповідно 1009, 967 та 943 доларів США на місяць).

Зайняті у домогосподарствах мали відносно нижчі заробітки (819 доларів США на місяць). А найменші середньомісячні доходи отримували самозайняті мігранти (637 доларів США), серед видів діяльності - працівники сфери торгівлі – 530 доларів США на місяць.

За країнами працевлаштування найвищі заробітки були зафіксовані серед заробітчан, що працювали в Німеччині, Чеській Республіці та Італії, відповідно 1,8 та по 1,1 тис. доларів США на місяць. Близько тисячі доларів заробляли мігранти в Угорщині та Португалії. В межах 800-900 доларів – в Іспанії, Росії. Найнижчими заробітки мігрантів виявилися в Білорусі та в Польщі, 432 та 560 доларів США відповідно, що, очевидно, пов'язано з

виконанням переважно некваліфікованої праці в сільському господарстві більшістю мігрантів до цих країн.

Таблиця 5

Трудові мігранти за статтю, місцем проживання до вїзду за кордон та розміром середньомісячного заробітку, 2010-2012 рр.

	Всього, тис. осіб	у тому числі за середньомісячним заробітком, дол. США, %					Середньо-місячний заробіток одного трудового мігранта, дол. США
		до 250	251-500	501-1000	1001-2000	понад 2000	
Кількість трудових мігрантів, які повідомили про розмір середньомісячного заробітку, всього	1002,4	4,4	21,8	43,1	24,8	5,9	930
Жінки	363,9	4,4	29,6	42,6	20,8	2,6	813
Чоловіки	638,5	4,5	17,3	43,4	27,0	7,8	996
Міські поселення	433,5	5,3	20,7	45,7	18,5	9,8	951
Сільська місцевість	568,9	3,8	22,6	41,2	29,5	2,9	914
Частка осіб, які не надали відповідь про розмір щомісячного заробітку у загальній кількості трудових мігрантів, %	15,2	x	x	x	x	x	x

Цілком очікуваним виявилось те, що найвищі заробітки мали за кордоном мігранти з надійним правовим статусом, тобто, дозволом на проживання та роботу, які в середньому заробляли тисячу і більше доларів США на місяць. Ті особи, які мали лише тимчасову реєстрацію, заробляли в середньому по 849 доларів США. Заробітки українців, які перебували за кордоном за туристичною візою, що права на працевлаштування, зрозуміло, не дає, отримували по 674 доларів США.

Витрати на проживання та напрями використання коштів. Частина коштів, зароблених за кордоном, витрачається мігрантами в країнах перебування на щоденне споживання, оплату житла тощо. Оскільки основна мета їхнього працевлаштування в зарубіжних державах полягає у покращенні добробуту, у своїх витратах мігранти надзвичайно заощадливі. Як показало обстеження, майже три чверті з них витрачали за кордоном менше 25% своїх заробітків. Від 25% до 50% заробленого витрачали за кордоном 22,6% мігрантів, тоді як понад таку суму – менше 3%.

Серед жінок - мігрантів та чоловіків частка тих, які витрачали від 10% до 25% своїх заробітків на проживання за кордоном складала майже половину. Наразі, 3,6% жінок та 2,4% чоловіків витрачали у країнах перебування понад половину своїх заробітків, а серед мешканців міських поселень порівняно з селянами диференціація таких мігрантів була значно більшою (4,9% та 1,1% відповідно).

Частка коштів, яка витрачається за кордоном, залежить передовсім від вартості життя в країні перебування, а також від характеру міграції до неї. Адже при циркулярних тимчасових міграціях, що здійснюються переважно до сусідніх країн, коли центр життєвих інтересів мігранта залишається в Україні, працівник мотивований до найповнішого переведення заробітків додому. Однак, якщо йдеться про тривалу трудову еміграцію до віддалених держав, яка все частіше супроводжується возз'єднанням з членами сім'ї в країні перебування, витрати на облаштування за кордоном зростають. Тому серед мігрантів, які працювали в Португалії, Італії, Іспанії, виявилось відносно найбільше тих, хто витратив за кордоном понад половину свого заробітку (відповідно 9,5%, 8,7%, 5,7%). Натомість, серед

працевлаштованих в Білорусі питома вага мігрантів, які витрачали там до 10% заробленого, складала 91,6%, у Польщі - 43,6% мігрантів.

Найвагомішим економічним та соціальним наслідком трудової міграції є перекази зароблених за кордоном коштів на батьківщину. Як показало обстеження, більше половини (56,58% від загальної кількості) трудових мігрантів висилали кошти своїм сім'ям на батьківщину. Це не означає, однак, що інші не підтримували рідних своїми заробітками. Розподіл відповідей на це запитання за країнами перебування свідчить, що передовсім серед мігрантів, які переказували гроші по 82% були з Німеччини та Угорщини, 78,9% - з Чеської Республіки, 69,4% - з Італії, 68,8% - з Іспанії, 48,8% - з Португалії. Водночас, більшість працюючих в Білорусі та Польщі таких переказів не робили. Звідси логічно припустити, що із суміжних країн мігранти привозили кошти особисто.

Цей висновок підтверджується відповідями на запитання щодо каналів переказів зароблених за кордоном коштів в Україну. Особисто привозили кошти на батьківщину приблизно чверть всіх опитаних мігрантів, у т.ч. переважна більшість мігрантів, які працювали в Угорщині, майже половина працевлаштованих у Польщі, понад третину - в Російській Федерації. Натомість з країн Південної Європи, з Німеччини особисто гроші практично не привозилися. Це не означає однак, що з цих країн перекази заробітчан надходили лише офіційними каналами. Хоча банківські та поштові перекази, перекази коштів через міжнародні платіжні системи такі як Western Union використовують майже 40% мігрантів, а у віддалених країнах ще більше (в Іспанії – 67,4%, Португалії – 67,9%). Також поширеною є передача грошей через кур'єрів, якими найчастіше є особисті знайомі заробітчан, а також водії автобусів, які займаються перевезеннями між Україною та країною перебування мігрантів. Як свідчать результати обстеження, через водіїв автотранспорту передають в Україну гроші та цінності понад 40% мігрантів з Італії, кожний третій, працевлаштований в Португалії, кожний п'ятий - у Чеській Республіці.

Оскільки питання щодо обсягів грошових надходжень з-за кордону є для респондентів досить чутливим, лише половина з них погодилися дати на нього відповідь. За словами майже третини мігрантів, хто дав відповідь на запитання, дотації від заробітчан їхнім домогосподарствам в Україні не перевищували 1 тис. доларів США. Значна частка мігрантів – понад 40% - направляли в 2011р. своїм сім'ям в Україну від 1 до 3 тис. доларів США. Ще 15,1% трудових мігрантів повідомили, що направляли до України від 3 до 4 тис. доларів США, 13,2% - понад 4 тис. доларів США.

На підставі отриманих відповідей визначено, що у 2011 р. мігрантами в Україну направлено в середньому 2158 доларів США. Хоча заробітки жінок за кордоном, за даними опитування, на чверть нижчі, ніж заробітки чоловіків, вони спрямовували своїм сім'ям суми на 7,8% більші, ніж мігранти-чоловіки, в чому проявилася традиційна пов'язаність жінки з сім'єю.

Так само відрізнялися за величиною надходження від вихідців з сіл та міст. Хоча заробітки селян за кордоном були, як впливає з відповідей респондентів, дещо меншими, однак суми їхньої допомоги сім'ям на батьківщині виявилася на 37,5% більшими.

Наміри громадян України щодо участі у зовнішніх трудових міграціях. Для вивчення міграційного потенціалу населення та перспектив подальшого перебігу трудової міграції громадян України під час обстеження вивчалися питання щодо намірів населення виїхати за кордон. У найближчі 6 місяців, тобто до кінця 2012 р., виїхати за кордон планували 875,6 тис. осіб, або 2,6% членів обстежених домогосподарств 15-70 років (табл. 6).

Понад половина з цих осіб планували поїздку з метою туризму або відвідування родичів, друзів тощо. Разом з тим, 39,9% збиралися їхати на роботу або у пошуках роботи (25,7% та 14,2% відповідно). Незначна частина опитаних – 0,3% - планувала навчатися за кордоном. Серед осіб, які вказали іншу, крім працевлаштування, мету планованої на найближчий час закордонної подорожі, 4,2% вказали, що вони планують шукати роботу за кордоном та ще близько 4% такої можливості не виключали. Таким чином, трудова мотивація зарубіжних подорожей залишається для українців чи не найбільш поширеною.

**Громадяни у віці 15-70 років, які планували виїхати за кордон у II половині 2012 р.,
за метою, статтю та місцем проживання до виїзду**

	Всього	Жінки	Чоловіки	Міські поселення	Сільська місцевість
Кількість громадян, які планували поїздку за кордон, всього тис. осіб у тому числі за метою поїздки, %	875,6	377,5	498,1	594,7	280,9
туризм, відвідування родичів, друзів	51,9	70,6	37,7	66,8	20,4
сімейні обставини	1,2	1,8	0,8	1,8	-
возз'єднання з сім'єю	0,4	0,9	0,1	0,4	0,4
пошук роботи	14,2	7,0	19,6	9,5	24,1
робота	25,7	16,2	32,7	12,7	53,1
власна справа, бізнес	0,4	0,7	0,2	0,6	-
службове відрядження	1,9	0,6	2,9	2,7	0,2
специфіка роботи, пов'язана з постійним перетином кордону	3,7	0,9	5,9	4,9	1,2
навчання	0,3	0,6	-	0,4	-
інше	0,3	0,7	0,1	0,2	0,6

Висновки. Процес трудової міграції в Україні триває вже понад десятиліття. Як свідчить світовий досвід, чим довшою є тривалість трудових поїздок і чим частіше вони відбуваються, тим більшою є вірогідність осідання мігранта в країні-реципієнті. Тому необхідний диференційований підхід до регулювання трудових міграцій: особам які повертаються до України, слід сприяти у адаптації до українського суспільства та працевлаштуванні; по відношенню до тих мігрантів, які ще не визначилися щодо повернення, політика має бути спрямована на забезпечення зворотності їхніх поїздок; зі сформованими новими діаспорами слід всебічно розвивати національно-культурні зв'язки. Запорукою досягнення ефективності реалізації міграційної політики є узгодженість дій держави, громадських організацій мігрантів, профспілок, агенцій з працевлаштування, банківських установ України, громадянського суспільства в цілому.

Проведення обстеження трудової міграції в рамках проекту ЄС-МОП "Ефективне управління трудовою міграцією та її кваліфікаційними аспектами" сприяло удосконаленню організації, методології, системи збору та обробки інформації щодо трудової міграції. Його результати дозволять сформуванню надійну аналітичну базу, необхідну для прийняття виважених рішень щодо регулювання трудових міграцій, соціального і правового захисту громадян України, які працюють за кордоном, поліпшення реінтеграції мігрантів, що повертаються та більш ефективного використання трудового потенціалу України.